

En sammanställning av debatten i Dagens Nyheter augusti-oktober 1997 om steriliseringspolitiken i Sverige åren 1935 - 1976.

Sammanställningen är utförd av FUB:s Kunskapsservice i november 1997

Avsikten med följande artikel är dels att försöka spegla den mediadebatt och uppmärksamhet om tvångssterilisering, som startade med en DN-artikel av Maciej Zaremba i augusti 1997, men också att utifrån denna debatt försöka sätta in tvångssteriliseringen av personer med utvecklingsstörning i ett sammanhang som handlar om utvecklingsstördas plats och status i samhället - förr, nu och i framtiden. **Artikeln är sammanställd utifrån ett FUB-perspektiv av FUB:s Kunskapsservice.** Sammanställningen grundar sig på de artiklar som förekommit i DN, dvs. inlägg i annan press, radio- och TV-diskussioner redovisas inte. Vissa utblickar till annan känd forskning förekommer. Ingen artikel återges i sin helhet.

Det skall genast understrykas att huvuddelen av de människor, som på olika grunder steriliserades inte var utvecklingsstörda eller förståndshandikappade. I de flesta fall handlade det om kvinnor som steriliserades i samband med abort - många av dem betecknades som "utsläpade mödrar"- men också om människor som i något avseende ansågs asociala. I denna artikel inriktas dock intresset främst mot personer med utvecklingsstörning.

"Rasrenhetens" offer - i Tyskland och Österrike.

De första artiklarna om övergrepp mot utvecklingsstörda handlade inte om tvångssterilisering, utan om nazisternas utrottningsprogram av utvecklingsstörda i Österrike. Den första kom den 4 juli och var skriven av DN:s korrespondent i Österrike, Thomas Hall, och hade rubriken "Rasrenhetens" offer. Endast en debattör, Jesús Alcalá, tog upp detta i en följande artikel, men förlorade inte denna fråga något intresse. Kunskapen om morderna på utvecklingsstörda under nazisttiden har ju funnits länge, men har aldrig fått någon större uppmärksamhet i Sverige. Det har dels drunknat i den stora förintelsen och dessutom har ju aldrig frågan varit aktuell här - eller har den kanske det i alla fall?

Thomas Hall skriver om de bevis på nazisternas "dödshjälpsprogram", som nu tagits fram i Wien. I en mörk källarlokal på ett sjukhus i Wien finns dessa skakande bevis på en delvis ännu utforskad del av nazismens grymheter. På hyllor står glasburkar med hjärnor från utvecklingsstörda barn. Glasburkarna är noggrant etiketterade med personuppgifter och en "klinisk diagnos", mongolism, idioti etc. På de dödsattester som sändes till föräldrarna angavs nästan undantagslöst lunginflammation, men den verkliga dödsorsaken var t ex giftinjektioner, överdoserade sömnmedel, svält eller kyla. Innan barnen mördades användes de i plågsamma medicinska experiment.

Morderna på de utvecklingsstörda barnen ingick i vad nazisterna själva med en förskönande beteckning kallade ett "eutanasi-program", dvs dödshjälp. Avsikten var att rena den ariska och germanska rasen från "mindervärdiga element" Under åren 1940 - 41 dödades 70 000 psykiskt sjuka personer och dödandet av utvecklingsstörda barn pågick ända fram till 1945.

Den andra artikeln kom den 16 augusti och var skriven av juristen och DN-skribenten Jesús Alcalá. Han tar upp samma ämne som i Thomas Halls artikel och utgår bl a från Läkartidningen 32-

33/97 och en artikel där av överläkare Sven-Erik Bergentz. Alcalá betecknar Läkartidningen som ibland nästan ensam om att hålla etikdebatten aktuell och levande här i landet. Alcalá ställer frågan "Hur gick det till ?" och vad har vi idag 50 år efteråt för mental beredskap mot det nyttotänkande som ytterst banade väg för Hitler-Tysklands vetenskapliga barbari?

Den 1 september 1939 skrev Hitler under den order som tyska läkarförbundet länge väntat på; obotligt sjuka, "svaga och svagsinta människor" hade ingen plats i det ariska riket och skulle därför medges en "nådadöd". Sven -Erik Bergentz menar att läkarna i högre grad än andra yrkeskategorier anammade de rasbiologiska tankarna och att vad Hitler uttryckte i politiska termer bara var vad ansedda och internationellt erkända vetenskapsmän förklarade i experiment och avhandlingar. Kunskaper om rasskillnader och "rasvård" blev viktiga moment i läkarutbildningen.

Vad var det då som fick inte bara läkare utan också vetenskapsmän, jurister och lärare att ryckas med? Om läkarna hade hållit sig till Hippokrates etiska kod och bara sett till patienternas bästa skulle ju inga medicinska övergrepp ha skett. Alcalá tar fram som en förklaring *det extrema nyttotänkande, som nazisterna stod för, och hur de systematiskt och medvetet betonade nyttotänkandet inom alla samhällsområden. De visste att talet om vetenskapliga och ekonomiska framsteg lätt skulle anammas av ett folk som ville komma ur sina svårigheter. I skolor, universitet och på arbetsplatser betonades på alla sätt detta nyttotänkande i samhällets tjänst.* Som ett exempel anför Alcalá en handbok för matematiklärare, där följande övningsuppgift för eleverna föreskrevs:

"En mentalsjuk kostar dagligen omkring 4 mark, en handikappad 5,5 mark, en tjänsteman tjänar bara 4 mark per dag och en arbetare knappt 2 mark - gör ett diagram på dessa tal. Enligt försiktiga beräkningar finns i vårt land 300 000 mentalsjuka, handikappade och epileptiker inlagda på anstalter, de kostar ca 4 mark per dag - hur många giftemålsån på 1000 mark kan man få om man avstår från den typen av vård?"

Långsamt och målmedvetet stansade nazisterna ett helt folk. Sinnena förvreds. Alcalás avslutar sin artikel med följande:

" Den enda effektiva spärren mot en skenande forskning där allt är tillåtet är medborgarnas, de enskilda människornas vaksamhet inför det renodlade nyttotänkandet. Och när samhället måttbeställer människor för att de ska passa in i produktion och arbetsliv....., när omsorg om handikappade och sjuka främst omtalas i företagsekonomiska termer. när djur behandlas och transporteras som vilka varor som helst - då är det kanske skäl att skärpa sin uppmärksamhet."

Kunde detta ha hänt i Sverige?

I DN den 22 september kunde följande läsas om 436 "sinnesslöa" patienter på Vipeholms sjukhus utanför Lund (Sverker Lenas):

Under åren 1946 till 1951 genomfördes en kariesstudie, som skulle komma att ge underlag till Sveriges tandhälsopolitik. En nyckelroll i den studien spelade en specialtillverkad kola bestående av en vit, klibbig massa så stor att den inte gick att svälja - den s.k. Vipeholmstofféen. Under fyra års tid plågades patienterna, bland dem även barn, av konstant tandvärk medan läkarna systematiskt förstörde deras tänder med kola, choklad och Vipeholmstoffée. Hålen fick inte lags förrän tandläkarna studerat och registrerat varje kariesangrepp. Då lagades alla hål samtidigt.

Artskillnad eller gradskillnad?

I en av de följande "steriliseringsartiklarna" (M. Zaremba) hämtas följande uppgift:

1922 förekom en motion till riksdagen om tvångssterilisering av utvecklingsstörda under hänvisning till "de rashygieniska vådorna av att sinnesslöa fortplantar sig". Motionen var undertecknad av bl a Alfred Petrén, läkare och socialdemokratisk riksdagsman. Under motionsbehandlingen utvecklade Petrén sin tankegång och ingen i riksdagen reagerade. Han hade nämligen övervägt möjligheten att avliva utvecklingsstörda barn, men funnit *ett* praktiskt hinder. Dessa "hjämlösa individer" hade dock föräldrar som tyckte om dem. Vad som kunde gälla om barnen var föräldralösa upplyste inte Petrén om.

Debatten om tvångssteriliseringarna.

Vad var orsaken till att de två inledande artiklarna av M. Zaremba (20/8 och 21/8) fick sådan uppmärksamhet och genomslag, inte bara i Sverige utan även internationellt? Förutom ett 15-tal inlägg och artiklar i DN togs frågan upp i TV, radio och andra tidningar. Kunskapen var inte ny och det hade förekommit åtskilliga forskningsrapporter, av bl a Bosse Lindqvist (1991) och Broberg-Tydén (1991) (se litteraturförteckning) samt tidningsartiklar, radio- och TV-program under årens lopp utan att frågan fått sådan uppmärksamhet.

Orsaken anses i debatten vara att frågan kopplades till det socialdemokratiska maktinnehavet under den aktuella perioden och till det av socialdemokratin skapade välfärdsbygget. Utomlands ansåg man att uppgifterna slog hål på myten om den svenska välfärdsmodellen. TV-team från stora delar av världen kom hit och ville ha tag på offren för den förda politiken. *Det verkade således inte vara övergreppen i sig eller medkänslan för en utsatt grupp människor som i första hand skapade mediaintresset.*

Forskarna Gunnar Broberg och Mattias Tydén tar upp detta (Kunskapen fanns - men ingen reagerade, 13/9) och visar att granskningen av och forskningen om steriliseringspolitiken har varit omfattande under efterkrigstiden och på intet sätt har hemlighållits. De menar att detta pekar på politikernas och debattörernas oförmåga att se steriliseringarna som ett moraliskt problem och något att känna skam över och frågar sig varför det finns denna klyfta mellan *kunskap* och *förståelse/insikt*.

Lagstiftning - tillämpning.

1935 trädde den första steriliseringslagen i kraft. Den följdes av 1941-års lag, som innebar en skärpning och lagen avskaffades 1974. Debatten hade emellertid börjat redan på 1910-talet och då med rashygieniska utgångspunkter. Bl a kom ett förslag om förbud för "ärftligt belastade" att ingå äktenskap, men opinionen var tydligen inte mogen för detta intrång i den personliga sfären.

1922 förekom en motion om sterilisering av förståndshandikappade under hänvisning till "de rashygieniska vådorna av att sinnesslöa fortplantar sig". 1921 inrättades Statens institut för rasbiologi i Uppsala med Herman Lundborg som dess förste chef. Institutet var det första av det slaget i världen, blev rikt omtalat i den internationella litteraturen och blev en förebild det för tyska Institut für Rassenhygiene i Berlin. Institutet levererade planscher och fotografier till bl a läkare, sociala myndigheter och läroböcker som avsåg att visa på typiska exemplar av olika raser, men också av olika former av utvecklingsstörning och t ex "socialt lågtstående av blandras". Detta för att rasrena svenskar skulle kunna skiljas från andra.

1933 beordrade Hitler tvångssterilisering av utvecklingsstörda och en svensk utredare fick i uppdrag att på plats inhämta det senaste på steriliseringsfronten. 1935 antogs den svenska lagen enhälligt.

Broberg-Tydén nyanserar de första uppgifterna om att det totala antalet tvångssteriliseringar under åren 1935 -75 skulle ha varit 63 000. Det är, anser Broberg-Tydén, omöjligt att exakt avgöra hur många av dem som utförts efter påtryckningar eller indirekt tvång, men räknar med att det i c:a 20 000 av fallen förekom någon form av tvång. Merparten av steriliseringarna under efterkrigstiden utfördes på s k "utsläpade kvinnor". De var fattiga, hade många barn, och i brist på säkra preventivmedel och före den fria aborten ansökte de själva om ingreppet och fick det godkänt av medicinska skäl. Situationen för dessa kvinnor innebar dock att de egentligen var utan val, männen steriliserades t ex aldrig, men det handlar här ändå om något annat än ingreppen på 30- och 40-talen där tvånget motiverades "genetisk undermålighet". Enligt den officiella statistiken steriliserades under åren 1942-75 c:a 13000 utvecklingsstörda varav c:a 10350 fram till 1950.

Var tvångssteriliseringar enbart en svensk företeelse?

Statlig utsovring av "undermåliga människor" diskuterades på många håll, men förverkligades i ett fåtal europeiska stater och bland dem hörde Sverige till pionjärerna.(Zaremba 20/8). De övriga var Danmark, Nazi-Tyskland, Norge, Finland, Estland och en ensam schweizisk kanton, men ursprungligen var detta en amerikansk uppfinning. Med en blandning av öppet rasistiska, ekonomiska och medicinska argument infördes i flera delstater lagstiftning som tillät tvångssterilisering av förståndshandikappade - Indiana var den första år 1907.

Den första steriliseringslagen i Europa var den danska, som kom 1929 (Sverker Lenas, 16/9, intervju av historikern Lene Koch). I Danmark steriliserades c:a 11000 personer och det handlar då enbart om "sinnesslöa", vilken var den enda grupp som fick tvångssteriliseras. Det är svårt att jämföra de danska och svenska siffrorna här eftersom statistiken inte avser samma tidsperiod och det ej framgår när den danska lagen avskaffades.

Varför denna lagstiftning - och vilka var de ansvariga?

Det är dessa frågor debatten i huvudsak har handlat om. Att grunden för hela synsättet finns att söka i den på den tiden rådande arvsbiologiska vetenskapen tycks alla vara överens om, men i fråga om skulden hos och kopplingen till socialdemokratin och dess välfärds-,folkembyggnad har man delade meningar. Det är emellertid, som tidigare framhållits, detta som har gjort att frågan har fått så stor uppmärksamhet.

Zaremba skriver i sin första artikel (Folkhemmets förträngda arv, 20/8): I Tyskland är det nazisterna och i Norden är det välfärdspartierna, som visar störst iver att rensa befolkningen från "rasmässigt" eller "arvsmässigt undermåliga element". Vad fanns de för förbindelser mellan den nordiska socialdemokratins och nationalsocialismens tankegods, vad skiljde och vad förenade?

Andra debattörer menar att frågeställningen är felaktig, eftersom den rådande människosynen omfattades av hela samhället. Det finns i denna sammanställning ingen anledning att följa diskussionen om hur skulden för det skedda ska fördelas. Enigheten var stor mellan de politiska personerna och endast få enskilda avvikare från olika partier protesterade. Även kyrkan och dess biskopar stod uttalat bakom den förda politiken (Kerstin Vinterhed , 5/9)

Frågan är också på vilket sätt vi kan skuldbelägga en gången tids synsätt och göra vår egen tid till moraliskt rättesnöre. P C Jerslid tar upp detta i en kolumn (Samtiden som besserwisser, 5/9). Språkbruk och människosyn från den tiden ter sig fränstötande för oss i dag, men hur hade den

tiden sett på vår abortlag, som tillåter att 33000 foster aborteras varje år. Dagens debatt om steriliseringspolitiken skulle troligen också ha mötts av oförstående. Allt gjordes ju i bästa välmening och på vad man uppfattade som god vetenskaplig grund. Vi vet att det var fel.

Broberg och Tydén skriver (13/9) att steriliseringslagarna var ett uttryck för rastänkande och präglad av det tidiga 1900-talets rasvetenskap, som utgick från föreställningen att mänskligheten består av "raser" som går att rangordna efter olika "kvalitets"-kriterier. Detta slags rasism fick sitt tydligaste uttryck i oron för en fortgående "degeneration" av det svenska folket. Sterilisering blev då en väg att förhindra denna försämring.

Då steriliseringslagen infördes 1935 var emellertid det rasistiska argumentet på väg ut. Endast beträffande förståndshandikapp ansågs sterilisering på lång sikt kunna minska antalet anlagsbärande. Sociala myndigheter och ekonomiskt beräknande politiker hoppades att steriliseringar skulle minska omhändertagande av barn och anstaltsvård.

De rasistiska argumenten levde dock kvar, särskilt i den politiska debatten och sannolikt färgas vår människosyn fortfarande av det främlingsskapande som den "gamla" rasismen bidrog till. Människor med utvecklingsstörning har under långa tider betraktats som "icke mänskliga varelser". Steriliseringspolitiken var bara ett av uttrycken för detta synsätt. *Man bör ställa frågan om underströmmar av denna avhumanisering fortfarande präglar synen på människor med utvecklingsstörning.*

Frågan om sambandet mellan välfärdsstatens/folkhemmets uppbyggnad anses ha större betydelse för steriliseringspolitiken på 30- och 40-talen än vad de rasistiska tankegångarna hade och bl a tas Alva och Gunnar Myrdals ideologiska roll upp. De avvisade de rasistiska tongångarna men accepterade steriliseringarna som socialpolitisk och arvs-hygienisk metod. De menar att det finns ett skikt av människor, som inte uppfyller de fordringar som industrisamhället ställer på dem. En förbättrad hälsovård och utbildning är den grundläggande lösningen på detta problem, men ifråga om "höggradigt livsodugliga individer" krävs sterilisering. Zaremba (27/9), vilken är den som starkast driver tesen om kopplingen till skapandet av välfärdsstaten, visar på det faktum att före barnbidragsreformen 1948 steriliserades 14000 personer och efter den hela 48000 personer. I grunden är det de ekonomiska argumenten som blir styrande och man använder sig av rådande samhälls- och människosyn och dåtidens "vetenskap" för att motivera sina ställningstaganden. För att ha råd att skapa ett bättre samhälle måste vissa kostnadskrävande individer förhindras att komma till världen.

Det kan finnas anledning att ha detta i minnet när vi granskar vår egen tid. Kerstin Vinterhed (7/9) berör välfärdens kris; inget land har numera råd med välfärden och de ideologiska argumenten och tidsandan handlar i dag om att individen har rätt till sina pengar och sin frihet och ju mindre staten lägger beslag på desto bättre är det. *Ansvar för vad som är prima människomaterial har flyttats från samhället in till individen.* Under hösten 1997 kom denna uppfattning tydligt till ytan i samband med den australiske filosofen Peter Singers uppmärksammade besök i Sverige. I referaten från besöket påstås Singer hävda föräldrars rätt att låta avliva barn med svåra funktionshinder.

Andra debattörer (än Zaremba) anser att även om motiven för steriliseringarna var samhällsekonomiska, så är inte välfärdsbygget och steriliseringspolitiken sprungna ur samma ideologi. Christian Munthe (3/9) menar att i ljuset av "ekonomismen" blir det lätt att förstå varför den svenska steriliseringspolitiken inte inriktades mot etniska grupper, utan i stället drabbade utvecklingsstörda, sociala avvikare och improduktiva människor.

Den dyrkan av förnuftet som går som en röd tråd genom den västerländska filosofin ända från Aristoteles och Descartes kopplas till det ekonomiska tänkandet. "Ju dummare desto mer olönsam." Den dumaste kan förklaras vara inte bara kostsam utan också "undermålig". Genom att förhindra dem att komma till världen sparar man inte bara pengar, man gör dem även en tjänst. Detta sätt att se på steriliseringen av bl a utvecklingsstörda finner man inte minst hos de personer som tillämpade lagarna.

Dagens officiella handikappolitik utgår från den humanistiska människosyn, som betraktar det lika människovärdet som helt och odelbart. Detta synsätt är och har inte varit allmänt omfattat. Under det tidiga 1900-talet dominerade en biologisk människosyn vilken fick stöd inte minst hos läkarkåren.

Det kan här vara lämpligt att sätta in kyrkans syn på steriliseringarna. Kerstin Vinterhed (5/9) refererar ett avhandlingsarbete av Maria Söderling, doktorand Uppsala, som studerar kyrkans inställning till befolkningsfrågan på 30-talet bl a utifrån dess folkmoraliska linje. Kyrkan hade full insyn i vad som pågick bl a genom att utvecklingsstörda inte fick gifta sig. I samband med utskrivning från särskolan gick besked till pastorsexpeditionen i hemförsamlingen om äktenskapshinder och prästerna satt med i lokala fattig- och barnavårdsnämnder ända in på 60-talet. De var myndighetspersoner och statens och kyrkans intressen sammanföll.

Kyrkan var negativ till både abort och preventivmedel, som ansågs öka osedligheten. En biskop förklarade att en sterilisering var en uppoffring som kunde stärka den enskilda människan i hennes personliga mognad och växt. Manfred Björkkvist, Stockholmsbiskop och Sigtunastiftelsens grundare, ansåg att inga offer var för stora för att "bevara och förkovra den svenska folkstammen". Kyrkan laborerade med två människovärden. När det gällde aborterna var människovärdet okränkbart, men inte när det gällde sterilisering av utvecklingsstörda eller folk som låg kommunerna till last. Deras avkomma borde begränsas.

Utvecklingsstördas plats i välfärdsstaten.

Biträdande professorn Anders Gustafsson har i sin studie "Den första integreringsgeneration" visat att den delaktighet i samhället, som han kunde finna hos den grupp utvecklingsstörda han lärde känna, har sin grund i tankarna om välfärds-/folkhemstanken. Det är tankarna om samhällets ansvar för de svaga grupperna, som har gjort det möjligt för dessa utvecklingsstörda att bli en del i samhället genom att utveckla en egen "subkultur". Han understryker dock att gruppen utvecklingsstörda inte omfattades av Per Albin Hanssons goda samhälle (1928), som "icke känner till några privilegierade eller tillbakasatta. Där icke den ene ser ner på den andre....".

Zaremba (21/8) tar upp detta utifrån sin utgångspunkt och pekar på att samtidigt som Per Albin håller sitt tal förbereds en lag i syfte att rensa ut de "i biologiskt avseende mindervärda".

Kerstin Vinterhed (21/8,) citerar Karl Grunewald: "Den genetiska synen på utvecklingsstörda är den största bluff jag vet. På trettio-talet hade vi 150 000 så kallade sinnesslöa i Sverige, i dag är det 40 000 . Vart har de tagit vägen allihopa? Var finns de? Svaret är att välfärden avskaffade den lättare utvecklingsstörningen i Sverige. Det var ett socialt arv det handlade om, inte ett genetiskt."

I en senare artikel (1/9) refererar hon Grunewald-Olsson bok "Utan talan" och ställer frågan "Hur kunde detta ske?" Svaret är, skriver hon, att steriliseringen var den yttersta konsekvensen av en människosyn, som inte räknade med utvecklingsstörda som riktiga människor. De kallades idioter och sinnesslöa, mindervärdiga individer och avfallsprodukter (!), hypersexuella och undermåliga och behandlingen var därefter.

Med hjälp av intelligenstest och diagnos satte läkarna medicinsk stämpel på avvikelserna, men det var inte utvecklingsstörning man mätte utan fattigdom och misär. Man gjorde ett fatalt felslut som ledde till en fatal åtgärd- sterilisering.

Vinterhed tar emellertid också upp Grunewald-Olssons porträtt av artonhundratalets pionjärer inom omsorgerna av utvecklingsstörda. De verkade i en helt annan och utvecklingsoptimistisk anda. De tillhörde den tidens reformvänner, ofta med ursprung i det kristna kärleksbudskapet. Hon stryker också under att Grunewald påpekar att det under perioden med den fattigaste, mest dehumaniserande och kränkande av all anstaltsvård i Sverige även funnits goda omsorger.

Även Sven Lindqvist (1/19) skildrar Karl Grunewalds kamp för de utvecklingsstörda och ställer frågan: Hur gick det till när den välfärd växte fram som så småningom gjorde tvångssteriliseringarna oacceptabla? Som nyblivet medicinalråd gick Karl Grunewald 1970 till angrepp mot lagen och mot de föråldrade anvisningar enligt vilka den tillämpades.

I Lindkvists artikel tas också upp de psykiska och fysiska övergrepp mot utvecklingsstörda som skedde i den rådande institutionskulturen och hur samhällets ökade resurser under 60-talet sedan användes för att ta in utvecklingsstörda i välfärdsamhället. Reformerna på 60-talet genomfördes dock inte i samma politiska enighet som steriliseringslagarna. 1967 års Omsorgslag föregicks av ständiga strider mot dem som tyckte att kostnaderna var meningslösa, missriktade eller helt enkelt för höga.

Vad säger de som tillämpade steriliseringslagarna?

"Jag gjorde ingen illa" är rubriken på en artikel av Elsa Hahne (1/9) där hon återger synpunkter från några av dem som hade att tillämpa lagen. De flesta läkare, som genomförde steriliseringar mellan trettio- och sjuttioalet, menar att de agerade som samhällets förlängda arm och känner ingen skuld. Vägrade man att operera bröt man mot lagen.

En gynekolog som 1957 opererade ett antal män från Sahlberga pekar på att han bara var den sista länken i en kedja; utredningar och beslut var redan klara när patienten hamnade på operationsbordet. Han menar att man måste se på steriliseringarna ur ett historiskt perspektiv. Det fanns ingen som ifrågasatte.

Anders Milton, bl a VD för Sveriges läkarförbund, säger att det då var en självklarhet att samhällets rättigheter var viktigare än individens. Gunnar och Alva Myrdal skrev i deras bok "Kris i befolkningsfrågan" om "stora kullar av barn till imbecilla mödrar, där hela skaran måste underhållas av det allmänna". Att minska antalet utvecklingsstörda var en del i den sociala ingenjörskonsten och skulle dessutom spara betydande skattepengar. Idén om det bättre samhället befolkad av bättre människor kom inte från någon politisk, social eller vetenskaplig ytterkant.

En psykiater, som skrev ut ett hundratal intyg om lämpligheten att sterilisera patienter på psykanstalten Ryhov i Jönköping, tycker inte att han gjorde någon illa. Avsikten var att skydda utsatta människor från sin omgivning när de skrevs ut från anstalten. Utvecklingsstörda kvinnor blev utnyttjade av normala män och blev gravida gång på gång. "Jag tycker än i dag att det var hedervärt att hindra sådana sociala konsekvenser".

På DN:s fråga om steriliseringen, som ofta var villkoret för utskrivning, hindrade männen från att våldföra sig på de utvecklingsstörda kvinnorna blir svaret: " Nej, men konsekvenserna uteblev. Vi tänkte på barnen, som hade kunnat bli efterblivna eller åtminstone dömda till att leva på samhällets botten".

Den inställning som uttrycks i ovanstående får stöd av Torbjörn Tännsjö (29/8), professor i praktisk filosofi, som gör en genomgång av tänkbara motiv för steriliseringarna. Han avslutar sin artikel med följande: "Det nog var det humanitära argumentet som spelade störst roll i den svenska politiken. Visst var det säkert uppblandat med ovetenskapliga ärftlighetsmässiga spekulationer och säkert ibland med ett visst inslag av rasism. Ändå var det nog i de allra flesta fall omsorgen om de kommande barnens väl och ve som dikterade besluten..... Om det stämmer, innebar det att det också fanns hedervärda avsikter med den missriktade svenska tvångsteriliseringspolitiken."

Vad säger de drabbade idag?

Det är naturligt att journalisterna också har intresserat sig för de personer som blev utsatta för steriliseringspolitiken och för deras öden. Uppmärksamheten har också gjort att många har skrivit till DN och andra tidningar och berättat om sådant de inte har kunnat eller orkat göra tidigare. Rubrikerna på dessa artiklar har satts av DN, men de speglar något av personernas minnen och känslor: "Ni kan inte sköta ett barn?", "23 år gammal och stympad för livet", "Kränkta brev visar vanmakt"

Vinterheds intervju (22/8) med Maria Nordin, 72 år, väckte stor uppmärksamhet både i Sverige och utomlands. Många av de drabbade känner säkert också igen sig i hennes berättelse. Hemmet var fattigt, hon var blyg och hade synfel när hon började skolan. "De tog" henne till en särskola där hon fick stanna till hon var 17. Hon säger att det var ett fängelse för barn, en alldeles sluten värld där barnen var rättslösa. "En dag sa föreståndarinnan åt mig att jag skulle komma in på hennes rum för jag skulle skriva på några papper. .... Jag skrev på för jag visste ju att jag var tvungen för att slippa ut. Vi flickor hade pratat om det, men vi visste ju att vi måste... Sen gick det fort. Jag skickades till Bollnäs lasarett där de tog bort allting. En läkare sa till mig att ni är inte riktigt klar i huvudet, så ni kan inte sköta ett barn".

Andra personer berättar i sina brev om hur steriliseringen har påverkat deras liv. "Jag har känt mig som ett tomt skal. Många gånger var jag beredd att ta livet av mig... man har inget människovärde kvar." Känslan av att en gång ha blivit nedvärderad och nedklassad som människa, går igen i många brev. En del känner bitterhet, andra hat mot samhället. Många berättar om ensamheten, att sitta på livets höst utan barn och barnbarn.

Många kvinnor fick inte ens veta att de steriliserats. Först i samband med en undersökning om varför de inte kan få barn får de veta. En kvinna berättar om att detta leder till att hennes man anklagar henne för att ha lurat honom och det hela slutar i skilsmässa.

Finns det en koppling mellan gårdagens steriliseringar och dagens fosterdiagnostik?

Som tidigare påpekats har den svenska steriliseringspolitiken varit väl känd och vid flera tillfällen tagits upp av media utan att få den uppmärksamhet som den fått under sommaren -97. Broberg-Tydén menar att den tidigare journalistiken framställt steriliseringarna enbart som ett utslag av nazism och rasism och därigenom skjutit över målet. Politiker och läkare har inte känt sig träffade. De viktiga frågorna har därigenom kommit i skymundan. Hur kombinerade välfärdsstaten jämlikhetssträvandena med en elitistisk människosyn också då denna *inte* var rasistisk? Vilka likheter finns det mellan maktens och vetenskapens rätt att avgöra vad som är värdefullt liv och dagens fosterdiagnostik och humangenetik?

Christian Munthe, Fil.dr. i praktisk filosofi, har studerat fosterdiagnostikens eventuella kopplingar till den tidigare steriliseringspolitiken och är nu i färd med att granska den s k preinplantatoriska diagnostiken. Han visar att *fosterdiagnostiken när den infördes på 70-talet motiverades med samma argument som steriliseringspolitiken. Han menar också att kravet, som dyker upp då*

och då, på att fosterdiagnostiken bör begränsas till vissa sjukdomar/skador kan göra att vissa grupper t ex utvecklingsstörda utpekas som mindre värda.

På flera håll i landet pågår forskningsprojekt på temat ELSA (etiska, legala och sociala aspekter av modern genteknik) som kan bidra till förståelsen om vilka värderingar som styr- och bör styra - såväl dagens som framtidens möjligheter att välja och välja bort människor och egenskaper. Kanske kan också den sakkunnigkommitté, som regeringen tillsatt som en direkt följd av sommarens debatt, bidra till förståelsen genom den historiska belysning den enligt direktiven ska göra.

En avslutande reflexion, när det gäller ersättning och upprättelse åt dem som på grund av utvecklingsstörning drabbades av steriliseringspolitiken: Den ekonomiska ersättningen till drabbade individer är viktig som ett erkännande av samhällets skuld. För personer med utvecklingsstörning skulle en ursäkt från samhället, kombinerat med verkliga garantier för deras rättsäkerhet, utgöra en mera betydelsefull upprättelse. Det gäller deras plats i samhället som människor med lika värde.

Olov Andersson-97

Kommentar 2001

I direktiven ingick också uppdraget att göra en kartläggning av steriliseringarna samt att se över grunderna för ersättning åt de drabbade. Kommittén slutförde sitt uppdrag 1999. Samma år kom regeringens proposition med förslag om ersättning med 175 000 kr till vissa personer, som steriliserats mot sin vilja eller på annans initiativ.

Litteratur- och artikelförteckning:

I Maciej Zarembas första artikel, 21/8 1997, redovisas följande litteraturförteckning:

Maija Runic	pågående doktorsavhandling om steriliseringslagarnas implementering (disputation våren 1998)
Gunnar Broberg och Nils Rolf-Hansson (red.)	Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway and Finland. Michigan State University Press 1996.
G.Broberg, M.Tydén	Oönskade i folkhemmet. Gidlunds 1991
Mattias Tydén	Rasbiologi och andra rasismer, i Folkets historia nr 3-4:96
Bosse Lindqvist	Förädlade svenskar. Alfabeta 1991.
Gunnar Broberg	Statlig rasforskning. En historik över rasbiologiska institutet. Ugglan nr 4, Lund 1995
Birgitta Svensson	Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan. Nordiska museets handlingar 114/1993
Gunborg A Lindholm	Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld. Etnologiska föreningen för Västsverige 1995
D J Kevics, A A Knopf	In the Name of Eugenics. New York 1985
K Misgeld, K Molin och K Åmark	Socialdemokratins samhälle. Tiden 1988

Sven Lindqvist bifogar följande litteraturförteckning till sin artikel 1/10 1997:

Erving Goffman	"Asylums" , 1955
Russel Barton	"Institutional Neurosis" , 1959

David J Vail	"Dehumanization and the Institutional Career" , 1966
Karl Gunewald	"Kritisk granskning av ansökningar om sterilisering av mentalt defekta" Läkartidningen 1970, sid 5091 - 5102
Joar Tranöj	"Lobotomi i skandinavisk psykiatri" , 1992
Göran Graningen, John Lovén,	"40 år med utvecklingsstörda. Samtal med Karl Grunewald" , 1994

Följande DN-artiklar har använts som underlag för sammanställningen:

Tomas Hall	Rasrenhetens offer, 4/7
Jesús Alcalá	Läkaren i statens tjänst, 16/8
Maciej Zaremba	Rasren i välfärden, 20/8. De olönsamma skars bort, 21/8.
Kerstin Vinterhed	"Sinneslöhet" socialt arv, 21/8. "Ni kan inte sköta ett barn", 22/8..
Eva Härnbeck	Sanningen skrämmer, 22/8
Thorbjörn Tännsjö	Hedervärd tvångssterilisering, 29/8
Kerstin Vinterhed	"Sinneslöa undermåliga idioter", 1/9.
Elsa Hahne	"Jag gjorde ingen illa", 1/9
Christian Munthe	Ju dummare desto mera olönsam, 3/9
Kerstin Vinterhed	Kyrkan stödde steriliseringar, 5/9.
P C Jersild	Samtiden som besserwisser, 5/9
Kerstin Vinterhed	Förakt för svaghet styrde, 7/9
Anita Sjöblom	"23 år och stympad för livet", 7/9. Kränkta brev visar vanmakt, 7/9
Gunnar Broberg och Mattis Tydén	Kunskapen fanns - men ingen reagerade, 13/9
Sverker Lenas	Rashygien lever kvar, 16/9
Maciej Zaremba	Ett offer för reformåren, 27/9.
Anna Maria Narti	Tystnaden som skapar sig själv, 28/9